

DOSSIER **icc**

DEEL 2

Cultuur en educatie, kunst, erfgoed en media

In dit deel komen het landelijk cultuurbeleid en een aantal veelgebruikte begrippen aan de orde. Maar ook de verschillende manieren waarop cultuur is in te zetten en redenen waarom cultuur zo goed past in hedendaags onderwijs, gekoppeld aan verschillende leertheorieën. Er is aandacht voor de huidige kerndoelen, vakoverstijgend onderwijs en voor de doorlopende leerlijn. Dit deel bevat de bagage waarmee je ruimte in je hoofd en in het onderwijsprogramma kunt creëren en waarmee je als cultuurcoördinator je team en directie kunt overtuigen dat een weloverwogen cultuurbeleidsplan nodig is om cultuur de plek te geven die het verdient.

Sinds 1997 is er in Nederland een actief landelijk, provinciaal en gemeentelijk beleid om scholen en culturele instellingen aan elkaar te verbinden. Met de komst in 1996 van de 'cultuurpoot' binnen het toenmalige Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen werden denkkracht en financiën van de twee beleidsonderdelen onderwijs en cultuur met elkaar verbonden onder de naam Cultuur en School. Het door OCW onder deze noemer uitgezette beleid richtte zich in eerste instantie vooral op het voortgezet onderwijs, maar vanaf 2004 steeds meer op het basisonderwijs en op vraagsturing.

HOOFDSTUK 8

Cultuurbeleid van de afgelopen jaren

Scholen worden aangezet om meer cultuur op een structurelere manier in te zetten in het onderwijs en daarbij zelf bewust keuzes te maken. Instellingen worden gestimuleerd om educatieve projecten meer in samenwerking met het onderwijs te ontwikkelen en te werken aan een structurele relatie met scholen. De landelijke middelen worden via het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (2013 – 2016) onder provincies en grote steden verdeeld. Op 54 plaatsen wordt gewerkt aan vier inhoudelijke lijnen:

1. het ontwikkelen van een inhoudelijke basis (leerlijnen);
2. het stimuleren van de deskundigheid van leraren en educatief medewerkers;
3. het aanreiken van instrumenten voor de beoordeling van leerlingen;
4. het stimuleren van duurzame samenwerking tussen scholen en culturele instellingen.

HOOFDSTUK 9

Cultuur- onderwijs

Onder cultuuronderwijs worden alle vormen van onderwijs verstaan waarbij cultuur als doel of als middel wordt ingezet. Cultuuronderwijs is leren over, door en met cultuur, laat kinderen kennismaken met cultuuruitingen en verdiept het inzicht daarin. Cultuuronderwijs wordt in de praktijk gehanteerd als verzamelbegrip voor kunsteducatie, erfgoededucatie en mediaeducatie. Literatuureducatie wordt daarbij soms nog apart genoemd. De kerndoelen van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie geven richting aan cultuuronderwijs, zoals in het derde hoofdstuk verder wordt toegelicht. In dit hoofdstuk lichten we de drie terreinen van cultuuronderwijs kort toe en gaan we nader in op de diverse begrippen die hierbij gehanteerd worden.

Kunsteducatie

Via kunsteducatie maken kinderen kennis met kunst en kunnen zij hun kunstzinnige talenten ontwikkelen. Kunsteducatie omvat alle kunstvormen: traditionele richtingen als muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie, literatuur, maar ook moderne vormen als popmuziek, gaming, nieuwe media, mode, design, enzovoorts.

Bij kunsteducatie worden doorgaans drie samenhangende leerstrategieën onderscheiden: actief, receptief en reflectief. De combinatie daarvan levert de effectiefste vorm op van kunsteducatie. Actief (of productief) betekent zelf een kunstdiscipline beoefenen: tekenen, dansen, musiceren, toneelspelen, enzovoort.

Tijdens het proces van actieve kunstbeoefening leren kinderen zich kunstzinnig uit te drukken. Daarbij ontwikkelen zij kennis van materialen, gereedschappen en instrumenten en verwerven ze vaardigheden en technieken.

Bij receptieve kunsteducatie gaat het om het bezoeken en beleven van kunst, zoals een theater- of dansvoorstelling, museumbezoek of een kunstenaar in de klas. De verdieping kan plaatsvinden via kennis van termen en begrippen en het herkennen van kenmerken, stijlen, stromingen en context. Bij zowel actieve als receptieve kunstbeoefening kan reflectie plaatsvinden, waarbij leerlingen hun eigen handelen en denken leren beschouwen en analyseren. Reflectie op de kunstervaring en het eigen productieproces vormt de essentie van kunsteducatie.

Erfgoededucatie

Erfgoededucatie omvat onderwijs met en over cultureel erfgoed: materiële en immateriële sporen uit het verleden. Monumenten, archeologische vondsten of archieven zijn voorbeelden van materieel erfgoed. Tradities, verhalen, rituelen en gebruiken worden immaterieel of levend erfgoed genoemd. Erfgoededucatie is omgevingsonderwijs: het leren in, van en over de eigen leefomgeving in een steeds ruimere kring. Van erfgoed van jezelf en je familie, erfgoed in de naaste omgeving tot erfgoed van iedereen. Vanuit bronnen in de directe omgeving kun je vragen stellen over het verleden, het heden en de toekomst. Cultureel erfgoed maakt lesstof tastbaar, visueel en hoorbaar. De fysieke ervaring en de eigen omgeving spelen een belangrijke rol. Erfgoed brengt het verleden dichtbij en versterkt daarmee het historisch besef. Tegelijkertijd is het een praktisch leermiddel om de les te verlevendigen. Erfgoed kan daarom een zinvolle bijdrage leveren aan een groot aantal schoolvakken en leergebieden.

Media-educatie

Media-educatie leert mensen kundig en kritisch om te gaan met (massa)media, zowel met de klassieke (kranten, radio, tv) als met nieuwe media (internet). Media-educatie draagt bij tot ‘mediawijsheid’. De Raad voor Cultuur omschrijft mediawijsheid als ‘het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers bewust, kritisch en actief kunnen bewegen

in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld’. Media-educatie komt bij diverse leergebieden aan bod. Bij Kunstzinnige oriëntatie staat de creatieve of artistieke kant ervan centraal.

Waarom cultuuronderwijs?

Minister Bussemaker schreef in juni 2014 aan de kamer: ‘Creativiteit en culturele vorming zijn geen zaken die je op een achternamiddag verwerft. Het gaat om een combinatie van aanleg, attitude, kennis en oefening. Van één kennismaking of mooie ervaring word je niet opener of meer onderzoekend. Daar is structureel aandacht voor nodig.’ en ‘Cultuuronderwijs is een onlosmakelijk onderdeel van de brede vormende opdracht van het onderwijs. Het laat kinderen kennismaken met schoonheid en draagt bij aan het historisch besef van kinderen en jongeren. Het daagt hen ook uit om een creatieve, onderzoekende houding te ontwikkelen. De leerlingen in het primair onderwijs van nu zijn de burgers die de samenleving van 2030 en verder vormgeven. Alle leerlingen moeten zich daarom op cognitief, sociaal-emotioneel, cultureel en lichamelijk gebied optimaal kunnen ontwikkelen.’

Cultuuroverdracht is van groot belang voor ieders betrokkenheid bij de samenleving. Wie kennisneemt van kunst, erfgoed en media, en daar bewust en actief mee bezig is, doet mee aan de samenleving en ontwikkelt begrip voor andere normen, waarden en culturen. Cultuuronderwijs stimuleert kinderen bovendien om andere ‘talen te spreken’, waardoor onvermoede talenten boven kunnen komen: leerlingen met een taalachterstand blijken bijvoorbeeld een groot toneeltalent te zijn.

De plek bij uitstek om zoveel mogelijk mensen in aanraking te brengen met cultuur is het basisonderwijs, inclusief het speciaal basisonderwijs, omdat alle kinderen basisonderwijs volgen. Bij cultuuronderwijs zijn, naast de kunstlessen in de klas, ook de cultuur-activiteiten op en buiten school belangrijk. Vandaar de aandacht voor en het belang van cultuurcoördinatoren. De cultuurcoördinator zorgt ervoor dat cultuur een vanzelfsprekende plaats krijgt op basisscholen en is dé gangmaker van cultuurbeleid en -onderwijs. Door cultuurbeleid te formuleren, cultuuronderwijs te verankeren in het curriculum en samenwerking aan te

gaan met culturele instellingen laat de school élk kind structureel kennismaken met kunst, erfgoed en media. Cultuuronderwijs maakt onderwijs levendig, concreet en aanschouwelijk. Het inspireert, stimuleert, motiveert en geeft kinderen onvergetelijke ervaringen. Leerlingen leren door het werken met cultuur beter kijken en beter vragen stellen.

TIP
Maak samen met je team een woordspin rond het begrip cultuureducatie. Dan wordt duidelijk hoe breed cultuureducatie kan worden opgevat.

Begrippen

De wereld van cultuuronderwijs is erg in beweging, waardoor veel begrippen door elkaar worden gebruikt of verschillend worden geïnterpreteerd. Als

cultuurcoördinator is het belangrijk om daarmee rekening te houden bij het leggen van contacten met instellingen en gesprekken binnen het team. Cultuurpartners praten soms onbewust alleen vanuit hun eigen achtergrond en wanneer je collega’s vraagt wat zij aan cultuuronderwijs doen, kan dat op veel manier worden opgevat: voor de een zijn dit de tekenlessen, voor de ander bezoek aan het theater, een volgende ziet de buitenlessen bij geschiedenis als vorm van cultuuronderwijs. Aan de cultuurcoördinator de taak om de verschillende vormen en inhoud in kaart te brengen en contact te leggen met alle verschillende cultuurpartners.

Begrippenkader

Kunst, erfgoed en media hebben ieder hun eigen begrippenkader. Termen die vanuit de verschillende vormen van educatie gebruikt worden en te koppelen zijn:

CULTUURONDERWIJS		
KUNSTEDUCATIE	ERFGOEDEDUCATIE	MEDIA-EDUCATIE
<p>DISCIPLINES:</p> <ul style="list-style-type: none"> · dans · beeldende vorming · muziek · drama · audiovisueel · literatuur (soms) 	<p>DOEL OF MIDDEL BIJ BIJVOORBEELD:</p> <ul style="list-style-type: none"> · geschiedenis · aardrijkskunde · natuur & milieu educatie · Nederlands · Maatschappijleer 	<p>OUDE MEDIA:</p> <ul style="list-style-type: none"> · krant, radio, tv <p>NIEUWE MEDIA:</p> <ul style="list-style-type: none"> · internet, blogs · podcast · gsm voor muziek, film en fotografie
<ul style="list-style-type: none"> · <i>Actief</i> · <i>Receptief</i> · <i>Reflectief</i> · <i>Creativiteitsontwikkeling</i> 	<ul style="list-style-type: none"> · <i>Waarnemen</i> · <i>Herkennen</i> · <i>Benoemen</i> · <i>Waarderen</i> 	<ul style="list-style-type: none"> · <i>Kritisch leren kijken en maken</i> · <i>Esthetisch leren kijken en maken</i> · <i>Inzicht in maakproces en doelen</i>

Vanaf 1993 kent het basisonderwijs kerndoelen, waarmee de overheid aangeeft wat kinderen aan het einde van de basisschool moeten kennen en kunnen. De kerndoelen uit die eerste periode waren voor alle vakken zeer uitgebreid omschreven. Uitgevers gebruikten de kerndoelen om de lesmethodes vorm te geven, maar leerkrachten kenden de kerndoelen amper en vertrouwden blind op de methode.

HOOFDSTUK 10

Kerndoelen en tussendoelen

De kerndoelen bleken scholen onvoldoende ruimte te bieden om verschillen tussen leerlingen recht te doen en om als school eigen keuzes te maken. Daarom zijn de kerndoelen in 2006 herzien, waarbij er een onderscheid is gemaakt tussen de specifiek omschreven kerndoelen voor Nederlands en rekenen/wiskunde en een ruimere omschrijving voor het leergebied Kunstzinnige oriëntatie en het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld. Juist bij deze twee leergebieden speelt cultuuronderwijs een grote rol. De ruime omschrijving van de kerndoelen biedt veel ruimte voor een eigen invulling, de school kan zelf kiezen hoe cultuuronderwijs wordt ingevuld.

De karakteristiek van het leergebied Kunstzinnige oriëntatie:

Door middel van een kunstzinnige oriëntatie maken kinderen kennis met kunstzinnige en culturele aspecten in hun leefwereld. Het gaat bij dit domein om kennismaking met dié aspecten van cultureel erfgoed waarmee mensen in de loop van de tijd vorm en betekenis hebben gegeven aan hun bestaan. Het gaat bij kunstzinnige oriëntatie ook om het verwerven van enige kennis van de hedendaagse kunstzinnige en culturele diversiteit. Dit vindt zowel op school plaats, als via regelmatige interactie met de (buiten)wereld. Kinderen leren zich aan de hand van kunstzinnige oriëntatie open

te stellen: ze kijken naar schilderijen en beelden, ze luisteren naar muziek, ze genieten van taal en beweging. Kunstzinnige oriëntatie is er ook op gericht bij te dragen aan de waardering van leerlingen voor culturele en kunstzinnige uitingen in hun leefomgeving. Ze leren daarnaast zichzelf te uiten met aan het kunstzinnige domein ontleende middelen:

- ze leren de beeldende mogelijkheden van diverse materialen onderzoeken, aan de hand van de aspecten kleur, vorm, ruimte, textuur en compositie;
- ze maken tekeningen en ruimtelijke werkstukken;
- ze leren liedjes en leren ritme instrumenten te gebruiken als ondersteuning bij het zingen;
- ze spelen en bewegen.

Waar mogelijk worden daarbij onderwerpen gebruikt die samenhangen met die uit andere leergebieden. Het onderwijs wordt daardoor meer samenhangend en mede daardoor betekenisvoller voor leerlingen. Maar voorop staat natuurlijk de authentieke bijdrage van kunstzinnige oriëntatie aan de ontwikkeling van kinderen.

Bij dit leergebied horen de volgende drie kerndoelen:

Kerndoel 54: De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en bewegingen te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren.

Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

Bij het werk van anderen kan het gaan om het werk van kinderen en van professionele kunstenaars.

Kerndoel 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Een samenvatting van de karakteristiek van het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- Leerlingen oriënteren zich op de natuurlijke omgeving en op verschijnselen die zich daarin voordoen. Leerlingen oriënteren zich op de wereld, dichtbij, veraf, toen en nu en hierbij maken ze gebruik van cultureel erfgoed.
- Leerlingen leren hun wereldbeeld (over henzelf en de wereld) aan de hand van actuele onderwerpen, voortdurend 'bij de tijd' te brengen.
- Waar mogelijk worden de onderwijsinhouden over mensen, de natuur en de wereld in samenhang

aangeboden. Het komt het 'begrijpen' door leerlingen ten goede en draagt voorts bij aan een minder overladen onderwijsprogramma. Onderwijs is er immers vooral op gericht om leerlingen zicht te geven op betekenis en samenhang.

Bij dit leergebied horen de volgende twee kerndoelen:

Kerndoel 51: De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.

Kerndoel 52: De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren, Grieken en Romeinen, monniken en ridders, steden en staten, ontdekkers en hervormers, regenten en vorsten, pruiken en revoluties, burgers en stoommachines, wereldoorlogen, televisie en computer.

Sinds juni 2009 is de historische canon opgenomen in de kerndoelen en wel 'als uitgangspunt ter illustratie bij de tien tijdvakken'.

Tussendoelen en leerlijnen

De herziene kerndoelen zorgden voor verlichting voor basisscholen, maar boden hen minder houvast voor de inrichting van het onderwijsprogramma. SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling) heeft daarom op verzoek van het ministerie van OCW voor alle kerndoelen tussendoelen en leerlijnen (TULE) ontwikkeld. Hierin zijn voor alle leergebieden de inhouden (kennis en vaardigheden) en activiteiten (van kinderen en leraren) uitgewerkt en verdeeld over groep 1 tot en met 8. De uitwerkingen van TULE geven inzicht in en inspiratie, maar ze zijn niet verplicht zodat een school kan ook andere keuzes maken.

In juni 2014 is het leerplankader Kunstzinnige oriëntatie gepubliceerd. Dit leerplankader biedt houvast bij de invulling en borging van het curriculum voor kunstzinnige oriëntatie op scholen. Hierin zijn competenties met betrekking tot het creatieve proces uitgewerkt in leerlijnen voor beeldend, dans, drama en muziek (de kunstzinnige vakdisciplines). De leerlijnen voor groep 1/2, 3/4, 5/6 en 7/8 laten de opbouw van deze competenties zien. Het is aan scholen te bepalen of ze het onderwijsaanbod in aparte vakken of meer in samenhang aanbieden. Reflectie speelt in deze leerlijnen een belangrijke rol.

Kerndoelen en methodes

Uitgeverijen gebruiken de kerndoelen bij het ontwikkelen van lesmethodes. Het is goed om te bedenken dat een vast stramien in een methode niet is opgelegd door de overheid, maar bedacht door de uitgever. De kerndoelen zeggen alleen iets over wat bereikt moet zijn aan het einde van groep 8, de weg daarnaar toe kan op verschillende manieren. Een uitgebreid cultuurproject of cultureel bezoek wordt bij de zaakvakken soms gezien als onderbreking die ervoor zorgt dat het boek aan het einde van het schooljaar niet uit is.

Een cultuurproject kost tijd, maar kan lesstof vervangend zijn en dient vele doelen. Door een goede culturele activiteit in te passen in het schoolcurriculum wordt lesstof concreet. Kinderen leren veel van en door cultuurprojecten, een extra reden om flexibel met de methode om te gaan en eigen keuzes te maken.

Wat wil je bereiken met cultuuronderwijs? Cultuuronderwijs is geen apart (nieuw) vak, maar is al op veel manieren verweven in het huidige onderwijs. Het kan op verschillende manieren worden ingezet, bijvoorbeeld voor talentontwikkeling, als krachtige leeromgeving bij verschillende vakken, ter stimulering van meervoudige intelligentie of voor het realiseren van maatschappelijke beleidsdoelen zoals integratie en burgerschapsvorming. In dit hoofdstuk gaan we nader in op de leerdoelen van cultuuronderwijs, mede tegen de achtergrond van nieuwe leertheorieën

HOOFDSTUK 11

Leerdoelen

Doel of middel

Cultuur kan worden ingezet als doel of als middel. Bij cultuur als doel staat de culturele ervaring of activiteit zelf centraal, bij cultuur als middel wordt die ervaring of activiteit ingezet om iets anders te bereiken. Doel van samen een toneelvoorstelling maken kan zijn om leerlingen kennis te laten maken met toneel en hun spelkwaliteiten te verbeteren. De toneelvoorstelling kan ook ingezet worden om bijvoorbeeld te leren samenwerken of samen bezig te zijn met een bepaald thema. Vaak gaan beide – cultuur als doel of als middel – hand in hand. Toch is het belangrijk om stil te staan bij waarom je iets doet. Bezoek je een kasteel om de architectuur en het interieur te bewonderen of wil je (ook) dat leerlingen door het kasteelbezoek meer leren over het leven in de middeleeuwen of over bepaalde bouwtechnieken? Nadenken over doel of middel geeft richting aan de precieze invulling van culturele activiteiten.

Leertheorieën

Veel scholen zijn (in meer of mindere mate) bezig met onderwijsvernieuwingen. Leerkrachten zijn zich er steeds meer van bewust dat kinderen op heel verschillende manieren leren en zoeken naar manieren om zoveel mogelijk kinderen aan te spreken. Cultuur kan daar een grote rol bij spelen.

In dat verband zijn steeds meer scholen bezig met het begrip meervoudige intelligentie. De ontwikkelingspsycholoog Howard Gardner spreekt over acht soorten intelligenties:

SOORT INTELLIGENTIE	GERICHT OP
Verbaal linguïstisch	taal, lezen
Logisch mathematisch	rekenen, ordenen
Visueel ruimtelijk	denken in beelden
Auditief/muzikaal	luisteren
Lichamelijk/kinesthetisch	bewegen, ervaren
Natuurgericht	natuur, verzamelen
Intrapersoonlijk	eigen beleving, zelfstandig
Interpersoonlijk	samen, sociaal emotioneel

Gardner gaat ervan uit dat iedereen een eigen mix van manieren heeft waarop hij het prettigst leert. Door in het onderwijs aan te sluiten op deze manieren of door de verschillende manieren in combinatie aan te bieden, verrijk je niet alleen je aanbod, maar vergroot je ook het leerrendement. Daarnaast is het de bedoeling dat kinderen niet alleen gebruik maken van de leerstijl die het beste bij hen past, maar dat zij ook leerstijlen leren gebruiken die minder goed bij hen passen, zodat zij hun vaardighedenscala verbreden.

Vanuit de kunstvakken worden gemakkelijk relaties gelegd tussen verschillende intelligenties. Voorbeelden zijn lessen dans of drama die tevens gebruikt worden om de woordenschat van de kinderen te vergroten. Hierbij worden verbaal linguïstische, lichamelijk kinesthetisch en interpersoonlijke intelligenties gecombineerd.

Vakken als geschiedenis en aardrijkskunde worden gegeven met veel tekst, waardoor kinderen met een sterk ontwikkelde verbaal linguïstische intelligentie in het voordeel zijn. Natuurlijk kun je teksten lezen om te ontdekken hoe de middeleeuwen waren of wat polderlandschap is, maar een bezoek aan een kasteel en archief of een fietstochtje naar de polder en een bezoek aan gemalen, maken dat op een andere manier duidelijk.

Een andere stroming uit de onderwijspsychologie die vaak gekoppeld wordt aan cultuuronderwijs is het sociaal-constructivisme. Deze theorie gaat ervan uit dat mensen leren door zelf betekenis te verlenen aan hun omgeving, waarbij interactie met die omgeving een prominente rol speelt. Iedere leerling construeert zelf zijn eigen kennis en inzicht, waarbij nieuwe informatie gekoppeld wordt aan de kennis die al aanwezig is. Medeleerlingen en docenten spelen een belangrijke rol in het leerproces: in interactie met anderen worden kennis en inzicht uitgewisseld en verankerd. Bij veel cultuurprojecten doen leerlingen onderzoek en werken samen: de manier om kennis en inzicht te delen en te koppelen.

Scholen, maar ook instellingen gebruiken de leerstijlen van Kolb bij het ontwikkelen van lesmateriaal of tentoonstellingen. David Kolb is een Amerikaanse leer- en organisatiepsycholoog. Hij ziet leren als een cyclisch proces: elk mens doorloopt dezelfde fasen, alleen de volgorde waarin dat gebeurt, de plaats waar men het leerproces start, kan verschillend zijn.

Daarbij zijn vier begrippen van belang:

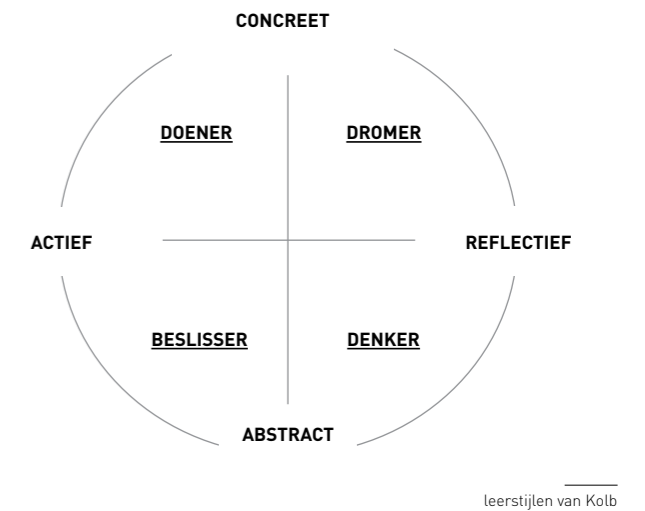
- kennen (door ervaring)
- en weten (wetenschappelijke kennis)
- introvert (kennis verwerven van binnenuit, door concentratie en reflectie)
- extravert (kennis wordt verworven door te experimenteren en te handelen)

De fasen uit het cyclische leerproces zijn: een concrete ervaring ondergaan, observeren en reflecteren, abstraheren en conceptualiseren, en experimenteren. Soms is het belangrijk om vanuit een bepaalde fase te starten (breuken aanleren), soms is het belangrijk om kinderen zelf het 'instapmoment' te laten bepalen. Vaak wordt dit cyclische leerproces ook vertaald naar types leerlingen of bezoekers: de dromer (wil sfeer, persoonlijke verhalen), de doener (wil ervaringen opdoen), de denker (wil kader en analyseren) en de beslisser (wil schema's en modellen, koppeling theorie/praktijk). In de museumwereld wordt bij het maken van tentoonstelling en lesmateriaal tegenwoordig regelmatig gebruik gemaakt van de leerstijlen van Kolb.

De psycholoog Eric Jansen onderstreept het belang

van variatie in leeractiviteiten. Hij onderscheidt zes fasen in het leerproces die hij States of Mind noemt: nieuwsgierigheid, opwindend, een lichte mate van ongerustheid, welbevinden, enthousiasme en kalmte. De uitdaging is om een leersituatie te creëren waarbij leerlingen vanuit een veilige, bekende situatie dingen doen of ontdekken die in eerste instantie niet gedacht of onmogelijk lijken, maar – met enige inspanning – tot een nieuwe prestatie leiden. Bij het evalueren is het niet alleen belangrijk het eindproduct te evalueren, maar ook het creatieve proces en de keuzes die daarin zijn gemaakt. En het nagenieten en vieren van succes zijn daarbij belangrijke leermomenten!

Leertheorieën gaan ervan uit dat leren op verschillende manieren het leerrendement vergroot. Cultuuronderwijs is daarbij een goed uitgangspunt, omdat bijna vanzelf een beroep wordt gedaan op verschillende manieren van leren. Het is goed om je bewust te zijn van de manier waarop cultuuronderwijs kan worden ingezet. Misschien vind je dit als cultuurcoördinator heel vanzelfsprekend, maar het is belangrijk om expliciet te benoemen hoe en waarom je cultuur wilt inzetten en om na te denken wat de leerdoelen zijn.

Bij cultuuronderwijs is creativiteit een terugkerend begrip. Maar waar hebben we het eigenlijk over als we spreken over creativiteit en een creatief proces? In dit hoofdstuk zullen we die begrippen nader omschrijven.

HOOFDSTUK 12

Creativiteit en creatief proces

Het creatieve proces

Creativiteit is het scheppend vermogen om nieuwe en/of ongebruikelijke maar toepasbare oplossingen voor bestaande problemen te vinden. Dat creatieve vermogen wordt het sterkst ontwikkeld in een rijke leeromgeving waarin kinderen gestimuleerd worden om zelf oplossingen te bedenken. In het leerplankader Kunstzinnige oriëntatie is het creatieve proces als uitgangspunt genomen voor de inhoud van het onderwijsaanbod. Dit proces draagt bij aan de ontwikkeling van de creativiteit. De kunstzinnige disciplines beeldend, dans, drama en muziek kennen alle de aspecten van dit creatieve proces.

Binnen een creatief proces doorloopt de leerling vier fasen (oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren) die hieronder worden toegelicht. Deze fasen zijn niet scherp gescheiden, maar lopen in elkaar over en soms door elkaar heen. Centrale vaardigheid binnen deze cyclus is het reflecteren op die verschillende fasen. De fasen zijn nodig om tot een nieuwe ontdekking of tot een werk te komen. Ze zijn toepasbaar op ieder mogelijk probleem, idee of thema.

Het creatief proces kent meestal een gezamenlijk startmoment. Vervolgens doorlopen leerlingen dit proces in een verschillend tempo of op een verschillend niveau, passend bij de ontwikkeling van de leerling. Uitgangspunt voor het startmoment van het creatief proces is een thema, idee (van een leerling) of opdracht. De vaardigheid reflecteren is onderdeel van iedere fase van het proces en zorgt ervoor dat de leerling gestimuleerd wordt om na te denken over zijn keuzes, de zeggingskracht van zijn werk of de gebruikte materialen en technieken. De verschillende vakdisciplines van het leergebied kunstzinnige oriëntatie geven ieder op verschillende wijze vorm aan dit creatieve proces. Bij oriënteren wordt de leerling geprikkeld om de opdracht en het thema te verkennen. Hierbij gaat het om waarnemen (zien, horen, voelen, enz.), associëren, fantaseren, beschouwen, en (nieuwe) ideeën opdoen. Er wordt bijvoorbeeld een kunstwerk getoond, muziek geluisterd, een verhaal verteld of een voorstelling bekeken. De reflectie richt zich in deze fase op de ruimte om het thema of de opdracht van alle kanten te bekijken, te beluisteren en te beleven. Vervolgens onderzoekt de leerling verschillende mogelijkheden en oplossingen voor de opdracht of de verwerking van het thema. De leerlingen worden gestimuleerd om eigen, verschillende mogelijkheden te bedenken en (alleen of samen met medeleerlingen) keuzes te maken. De reflectie richt zich dan ook op het onder woorden brengen van de verschillende keuzes in deze onderzoeksfase. Ze kunnen desgewenst teruggrijpen naar elementen uit de oriëntatiefase.

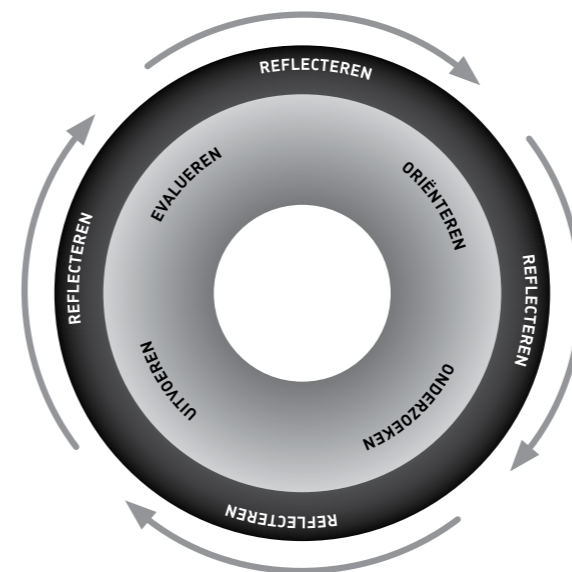
Wanneer de leerlingen de fase van onderzoeken hebben doorlopen maken ze gebruik van de vakspecifieke kennis en vaardigheden die zij nodig hebben voor het uitvoeren van de opdracht. Bij reflectie wordt steeds een relatie gelegd tussen de keuzes in de uitvoeringsfase en de onderzoeksfase. In deze fase wordt feedback gegeven, door de leerkracht, gastdocent of door medeleerlingen, op de uitvoering. In een volgende fase wordt het product en het doorlopen proces nader beschouwd. Er worden leerpunten geformuleerd die de opstart vormen voor een volgende opdracht en een volgend creatief proces. Dit is de fase van evalueren.

Leerlingen doorlopen dit creatieve proces, leren keuzes maken en deze te onderbouwen. De leerkracht stimuleert, informeert, instrueert en biedt aandacht en ruimte voor het stellen van vragen en voor het uitvoeren van verschillende mogelijkheden. Leerlingen doorlopen, al dan niet zelfstandig, het creatieve proces. Na de fase van evaluatie worden nieuwe doelen gesteld en volgt de fase van oriëntatie op een (nieuw) thema of (nieuwe) opdracht. Een leerkracht of een leerling kan er ook voor kiezen zich te beperken tot één enkele fase van het proces. Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer leerlingen kennis en vaardigheden moeten verwerven ten aanzien van technieken en materialen die nodig zijn voor de verwerking van een volgende opdracht (accent op onderzoeksfase) of wanneer een beschouwingsles gegeven wordt (accent op oriëntatiefase). Het kan zijn dat de leerling, gezien zijn ontwikkeling op dat moment, steeds dezelfde fase herhaalt (accent op onderzoeks- of uitvoeringsfase) of om reproductieve vaardigheden te oefenen, zoals zingen of spelen (uitvoerende fase). Daarbij moet worden opgemerkt dat een creatief proces niet lineair hoeft te verlopen. Zo grijpen leerlingen soms terug naar een eerder doorlopen fase omdat ze bijvoorbeeld vastlopen in hun huidige fase van het creatieve proces. Uitgangspunt blijft echter steeds dat deze 'afzonderlijke' fasen uitgevoerd worden binnen het grotere geheel van het cyclische creatieve proces. Op de volgende pagina staat het creatief proces als model.

Het stellen van vragen is een belangrijk uitgangspunt om tot creativiteit en tot leren te komen. Kinderen leren razendsnel wanneer ze zelf een vraag of probleem hebben. Juist met cultuuronderwijs leren kinderen hun verwondering en nieuwsgierigheid om te zetten in nieuwe inzichten en producten. Als leerkracht kun je de creativiteit stimuleren door veel open vragen te stellen.

Voorwaarden voor creatief proces

Het creatieve proces komt het best tot zijn recht in een veilige omgeving, met structuur en voldoende ruimte om eigen oplossingen te bedenken. Als leerkracht is het belangrijk om de juiste balans te vinden tussen vaardigheden die de leerling bezit en de uitdaging om daar bovenuit te stijgen, waarbij het doel wel binnen het bereik moet liggen. Een te kleine uitdaging zorgt voor verveling, een te moeilijke opdracht kan tot faalangst of frustratie leiden.

Bron: Leerplankader Kunstzinnige oriëntatie, SLO 2014

Een goede voorbereiding is het halve werk

Educatief medewerkers van cultuurinstellingen ervaren een groot verschil tussen werken met leerlingen die wel of niet zijn voorbereid. Juist bij kinderen is die voorbereiding heel belangrijk. Kinderen die zijn voorbereid, blijken na afloop meer tevreden en meer te hebben geleerd. Wanneer de leerlingen (en soms ook de leerkracht) volledig overvallen worden door een activiteit of bezoek, kost het behoorlijk wat tijd en energie voordat zij zich kunnen openstellen voor hetgeen de bedoeling is. Veel culturele instellingen bieden daarom één of meer voorbereidende lessen aan. Het is niet altijd gemakkelijk voor leerkrachten om daarvoor tijd vrij te maken, maar het bepaalt wel vaak het succes van de activiteit. Gebruik het voorbereidende materiaal, desnoods een verkorte versie, en geef in geval van nood in ieder geval een korte samenvatting aan de kinderen wat ze gaan doen en beleven.

Om tot leren te komen moet een leerling zich eigenlijk bovenin de 'piramide van Maslow' bevinden. Deze grondlegger van de humanistische psychologie stelde dat er eerst aan een aantal basisbehoeften moet worden voldaan alvorens iemand tot leren kan komen:

TIP

De piramide van Maslow kun je ook gebruiken bij het bezoek aan een museum:

1. Hebben de leerlingen geplast en iets gegeten? Kunnen ze hun jas en tas kwijt?
2. Kunnen kinderen (en leerkracht) zich oriënteren in het gebouw? Waar is de in- en uitgang en de wc? Waar is de andere helft van de groep met de juf? [En voor kleuters: wat zit daar achter het gordijn, wat is daar in die enge, donkere gang achterin?]
3. Worden de leerlingen ontvangen in een kindvriendelijke, gastvrije sfeer? Is de educatief medewerker, (samen met een actief betrokken leerkracht en ouders) in staat een veilige sfeer te creëren waarin alle kinderen zich prettig voelen, met opgeruimde beslistheid voor de druktemakers en oog voor verlegen kinderen?
4. Worden de kinderen aangesproken op hun niveau? Niet te moeilijk of te makkelijk?
5. Pas wanneer alle voorgaande fasen goed verlopen, komt de leerling in de fase waarin hij openstaat voor nieuwe informatie en kennis.

De piramide van Maslow

Het ministerie van OCW prikkelt scholen om na te denken over cultuurbeleid en om daarin zelf actief te zoeken naar activiteiten en samen te werken met culturele instellingen. Die instellingen zijn op hun beurt gestimuleerd om bij het ontwikkelen van activiteiten beter aan te sluiten bij de wensen van het onderwijs. Hoe komen vraag en aanbod bij elkaar en kunnen ze goed op elkaar aansluiten? Daarover gaat dit hoofdstuk.

HOOFDSTUK 13

Cultuur- aanbod

Vraaggestuurd werken

In het verleden ontwikkelden instellingen soms prachtige projecten die toch niet werden afgenomen, omdat onderwerp, aanpak, niveau of tijdstip niet aansloot bij de behoeften van het onderwijs. In de afgelopen jaren is tegen instellingen dan ook vaak gezegd: maak je lesaanbod niet meer aanbodgericht, maar vraaggestuurd en luister naar de wensen van het onderwijs.

Volledig vraaggestuurd werken is voor veel instellingen moeilijk. Ze hebben onvoldoende menskracht en middelen om op elke vraag van elke school in te gaan. Daarom zijn er allerlei tussenvarianten bedacht waarbij clusters van scholen samen met instelling(en) in overleg activiteiten ontwikkelen. Ook zijn er specifieke cursussen waarmee instellingen hun beleidsplannen voor educatie en projecten beter leren aan te laten sluiten op de wensen van het onderwijs. Maar de allereenvoudigste manier voor instellingen om aanbod af te stemmen op het onderwijs is door contact te leggen

met scholen en hen te betrekken bij het ontwikkelen van nieuwe projecten. Dat kan zeer intensief met een stuurgroep, klankbordgroep en proefscholen, maar ook door individuele leerkrachten te vragen om een concept te beoordelen en uit te proberen. De kennis en ervaring van een cultuurcoördinator is daarbij heel waardevol.

Schroom als cultuurcoördinator niet om zelf contact te zoeken met culturele instellingen, dat wordt vaak zeer gewaardeerd. Misschien is een specifieke wens of idee vanuit jouw school wel de basis voor een nieuw onderwijsproject voor de instelling: misschien wil de muziekschool wel een korte teamcursus 'zingen in de klas' ontwikkelen, wil het waterschap wel een les ontwikkelen bij een gemaal, aansluitend op de aardrijkskunde lessen over waterbeheer, kan het kunstcentrum een atelierroute of fotografieproject organiseren of kan het archief drie oude kaarten kopiëren waarmee de geschiedenisles over de groei van de stad kan worden duidelijk gemaakt.

Je kritische blik wordt gewaardeerd bij de ontwikkeling van nieuw lesmateriaal, maar ook bij suggesties voor verbetering van het bestaande materiaal. Misschien zijn de lessen van sommige instellingen te weinig actief of sluit het onderwerp niet aan op de belevingswereld van de kinderen. Durf de dialoog aan te gaan! Juist in deze periode groeien scholen en instellingen steeds meer naar elkaar, gestimuleerd door gemeenten en provinciale cultuurinstellingen.

Culturele kaart

Een goede manier om je te verdiepen in de culturele mogelijkheden in de directe omgeving van de school is het maken van een culturele kaart van je gemeente. Vaak is er veel meer dan je denkt. Gebruik internet en de gemeentegids om op een gemakkelijk manier aan de basisgegevens te komen, maar probeer ook om rond te school aan nieuwe adressen te komen: heeft een kunstenaar een atelier dicht bij de school of is er een galerie? Naast het zoekwerk loont het zeker de moeite om ook (telefonisch) contact te zoeken. Juist wanneer je alleen aan het inventariseren bent, is er voldoende vrijblijvendheid om mogelijkheden af te tasten: is een atelierruimte geschikt om groepen te ontvangen, welke technieken gebruikt de kunstenaar, kan er een demonstratie gegeven worden? Zou er (jaarlijks) een bezoek gebracht kunnen aan het atelier om de leerlingen te laten kijken, ruiken en voelen

hoe de kunstenaar werkt? Kan hij of zij een les op school komen geven? Of neem eens contact op met de historische vereniging. Vaak zijn daar vrijwilligers met een onderwijsachtergrond die graag met bijvoorbeeld fotomateriaal of oude gebruiksvoorwerpen naar de school komen.

Steeds meer gemeenten drukken culturele kaarten (ooit door de eerste lichte cultuurcoördinatoren gemaakt) of plaatsen deze op websites. Dat scheelt veel tijd, maar sommige onderdelen kan alleen de school zelf onderzoeken: welke 'pareltjes' zijn er in en om de school? Welke kunstenaars, gebouwen, beelden zijn op een steenworp afstand? En welke leerkrachten of ouders hebben deskundigheid die op een meer structurele manier is in te zetten? Laat de leerkracht met een passie voor muziek op één middag in vier groepen muziek geven. Laat de ouder met een interessant beroep (archeoloog, fotograaf) niet alleen vertellen in de klas waar toevallig de dochter of zoon zit, maar ook in de groep die dat onderwerp dat schooljaar behandelt. En durf dan zo brutaal te zijn om de ouder niet voor één keer, maar voor meer jaren te vragen.

Onderzoek welke cultuuraanbieders er in de omgeving van de school zijn te vinden op het gebied van:

- Professionele kunst: podiumkunstgezelschappen voor toneel, muziek, opera, dans, kunstmuseum, galerie, theater/podium, filmhuis, atelier van kunstenaar.
- Beroepskunstenaar in de klas (bik'er: een beroepskunstenaar met een aanvullende opleiding om kunstlessen te geven in het basisonderwijs. Een project wordt in overleg ontwikkeld).
- Cultureel erfgoed: historisch museum of oudheidkamer, archief, historische vereniging, archeologische dienst of werkgroep (vrijwilligers), monumentenorganisatie, landschapsorganisatie, bibliotheek met historisch informatiepunt, waterschap of hoogheemraadschap.
- Amateurkunst: verenigingen of scholen voor muziek, theater, dans, literatuur, beeldende kunst, audiovisuele media, culturele vrijwilligersfestivals.
- Provinciale en gemeentelijke cultuuraanbieders: erfgoedhuis, provinciale kunstinstellingen, centrum voor de kunsten, muziekschool.
- Andere culturele partners: bibliotheek, buurthuis, de cultuurambtenaar van de gemeente, buitenschoolse opvang.

TIP

Kijk op de website <http://www.cultuurplein.nl/primair-onderwijs/cultuur-op-school/aanbod/culturele-kaart-startpunt-voor-cultuurbeleid> voor een uitgebreid format.

Veel scholen streven naar integraal onderwijs. Vakintegratie betekent dat verschillende vakken of vakgebieden worden samengevoegd. In dit hoofdstuk beschrijven we wat er komt kijken bij vakintegratie en wat de rol van cultuuronderwijs daarbij kan zijn.

HOOFDSTUK 14

Vakintegratie

Voor- en nadelen

Uitgangspunt bij vakintegratie is dat kinderen niet denken in vakken of vakgebieden, maar nieuwsgierig zijn naar allerlei facetten rond een thema. Door een thema op veel verschillende manieren aan te bieden, worden meer intelligenties van de leerlingen aangesproken en blijft de leerstof beter hangen.

Vakintegratie of thematisch onderwijs heeft ook nadelen: bij de meeste vakken is een opbouw in vaardigheden en kennis nodig om op een steeds hoger niveau te komen. Met thematisch onderwijs bestaat de kans dat bepaalde vaardigheden en kennis niet voldoende aan bod komen.

Als groepsleerkracht geef je alle vakken, zodat je een goed inzicht hebt wat wanneer en waar aan de orde komt. Ook is er meer speelruimte in het rooster om bepaalde uren en lessen aan elkaar te koppelen of te verschuiven. Dat maakt het mogelijk om thematisch onderwijs te ontwikkelen en in te plannen.

Vakoverstijgend werken

Het leren in samenhang en vakoverstijgend werken worden genoemd als middel om de overladenheid van het programma tegen te gaan en leerlingen zicht te geven op betekenis en samenhang. Bij cultuuronderwijs worden verschillende leergebieden en kerndoelen gemakkelijk aan elkaar gekoppeld. Bovendien komen de vakoverstijgende kerndoelen vaak vanzelfsprekend aan de orde: een goede werkhouding, reflectie op eigen handelen en leren, zoeken en verwerken van informatie, samenwerken, onderzoek doen en plannen.

Meer cultuur in het schoolprogramma is te verwezenlijken door goed te kijken waar cultuuractiviteiten meer doelen dienen. Onderzoek welke cultuuractiviteiten en projecten de school doet en hoe deze de kerndoelen dekken. Benoem dit expliciet (en gebruik daarbij niet de term 'uitstapje' voor een cultuuractiviteit). Hoe zou het project kunnen worden uitgebreid, zodat (nog) meer kerndoelen worden gedekt? Het geschiedenisproject blijkt misschien ook heel goed aan te sluiten bij kerndoelen voor kunstzinnige oriëntatie, aardrijkskunde of Nederlands. Dat betekent dat een deel van de lesstof de week ook voor die vakgebieden 'weggestreept' kan worden. Nog veel interessanter is om bij de nieuwe activiteiten kerndoelbreed te denken. Want hoe meer invalshoeken de leerlingen krijgt, hoe meer hij geïnspireerd raakt en hoe meer en beter hij leert.

Lesstofvervangend of lesstofaanvullend?

Bij steeds meer projecten van culturele instellingen wordt de term lesstofvervangend gebruikt, omdat de aanbieders weten dat het schoolprogramma overvol is en er weinig ruimte is voor 'losse projecten'. Maar soms wordt die term wel heel gemakkelijk gebruikt. Wees kritisch in hoeverre je een cultuurproject als lesstofvervangend of lesstofaanvullend binnen het curriculum van de school wilt gebruiken. Vaak zijn de kunstprojecten lesstofvervangend en de erfgoedprojecten meer lesstofaanvullend en geschikt om het lesmateriaal aanschouwelijk te maken of te verdiepen.

VOORBEELD: KERKBEZOEK

Een bezoek aan een kerk in de directe omgeving leidt tot allerlei onderzoeksvragen bij en verwerkingsopdrachten voor de leerlingen:

Wanneer is de kerk gebouwd?	(Kunst)geschiedenis
Waarom is de kerk gebouwd?	(Kunst)geschiedenis, godsdienst
Hoe is de kerk gebouwd?	(Kunst)geschiedenis, techniek
Welke versieringen zijn er in de kerk?	Beeldhouwkunst, architectuur, glas in lood
Welke teksten zijn er in de kerk te vinden?	Nederlands, godsdienst
Waarom staat de kerk op deze plek?	Aardrijkskunde, geschiedenis
Welke bijzondere planten en dieren zijn te vinden?	Biologie

Door vragen te stellen en goed te kijken, door onderzoek en observatie is heel wat te ontdekken dat te koppelen is aan verschillende vakgebieden. Creatieve opdrachten zijn in dit voorbeeld mogelijk op het gebied van beeldend, film en fotografie, schrijven, drama en (kerk)muziek.

Om te voorkomen dat cultuuronderwijs 'iets erbij' is en een los onderdeel in het curriculum blijft, is het belangrijk na te denken over doorlopende leerlijnen. In dit hoofdstuk gaan we daar dieper op in.

HOOFDSTUK 15

Doorlopende leerlijnen

Lijnen in cultuureducatie

In het onderwijs wordt de term doorlopende leerlijn gebruikt voor een meerjarig onderwijsprogramma waarin bewust is nagedacht over wat, wanneer en hoe wordt aangeboden. Bij sommige vakgebieden is het duidelijk dat er een vaste volgorde doorlopen moet worden om tot een bepaald niveau te komen. Leren lezen is bijvoorbeeld een stapsgewijs proces: eerst leren kinderen letters, vervolgens woorden en zinnen om uiteindelijk teksten te kunnen begrijpen. Steeds wordt voortgebouwd op wat kinderen al kennen en kunnen.

De term doorlopende leerlijn wordt ook voor cultuuronderwijs steeds vaker gebruikt. Het kan dan gaan om:

- Een doorlopende leerlijn per kunstdiscipline, gericht op een stijgende lijn in kennis en vaardigheden.
- Een doorgaande leerlijn binnen het cultuurcurriculum, waarbij de leerlingen in de loop van hun schoolcarrière kennismaken met verschillende vormen van cultuur. Bijvoorbeeld via kunstmenu's waarin beeldend, drama, media, erfgoed, muziek en dans allemaal aan bod komen, verspreid over de schooljaren. Per discipline kan er weer een doorlopende leerlijn zijn in kennis en vaardigheden.
- Een doorgaande leerlijn in werkvormen, bijvoorbeeld bij erfgoedprojecten waarbij leerlingen in de onderbouw sterk gestructureerde opdrachten doen en uiteindelijk in de bovenbouw aan de hand van een hoofdvraag zelf onderzoek doen.
- Om binnen de school tot een doorgaande leerlijn voor cultuuronderwijs te komen is het belangrijk om je te realiseren op hoeveel verschillende manieren je dat kunt doen:
- Komen alle cultuurvormen in de loop van een schoolcarrière van het kind aan bod?
- Is er binnen de verschillende disciplines een opbouw in vaardigheden en kennis?
- Zit er een opbouw in de didactische werkvormen?

Van 2008 tot 2013 liep bij de Rijksuniversiteit Groningen het onderzoeksproject Cultuur in de Spiegel: naar een theoretisch kader en raamleerplan. Doelstelling van het onderzoek is om een theoretisch kader te ontwikkelen voor een doorlopende leerlijn geïntegreerde cultuuronderwijs met een raamleerplan.

Meer informatie over leerlijnen vind je via <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl> en www.cultuurindespiegel.nl
